

1492, COĞRAFİ KEŞİFLER VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI: “KÜRESEL” İSPANYOL HAKİMİYETİNİN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ*

Ufuk Özcan

Küreselleşme olgusu günümüzün en fazla tartışılan konularından birisi. Doğruduğu olumlu veya olumsuz sonuçlar konusunda pek çok tartışma yürütülüyor. Buna karşılık kökleri, tarihsel dayanakları ve bağlı olduğu uygarlık havzası konusunda yeterli tartışma yürütüldüğünü söylemek güç. Dolayısıyla söz konusu olgunun tarihsel bir çerçevede ele alınmaktan kaçınılmakta olduğunu söylemek mümkün. Bunda, küreselleşmenin, bir XXI. yüzyıl olgusu, yepyeni bir çığır olduğu peşin yargısının da payı büyük. Ancak sorunun bu şekilde tartışılmasının birtakım handikaplar içerdiğini söylemek gerekiyor. Çünkü küreselleşme adını verdiğimiz olgunun tarihte güçlü kökleri bulunuyor.

Dünya tarihine baktığımızda, Batı öncülüğünde ve Batı'nın uygarlık değerlerine dayalı olarak gelişen üç büyük küreselleşme girişi / dalgası olduğunu ve her bir girişimin de belli çağlara karşılık geldiğini görebiliyoruz. Şunu da eklemeliyiz ki, küreselleşme adını verdiğimiz bu süreç aslında Batı yayılmacılığından başka bir şey değildir. Batı yayılmacılığının tarihteki ilk örneğine ise, şüphesiz, sadece günümüzde tanık olmuyoruz.

Batı yayılmacılığının tarihteki ilk örneği olarak, birinci küreselleşme dalgası Antikçağ'da görülmektedir. Antikçağ'da Batı yayılmacılığının iki safhası vardır. İlki Yunan yayılmacılığıdır. O çağda bilinen dünyanın merkezinde, bütün Akdeniz havzasında ve Karadeniz kıyılarında Yunan kolonizasyon hareketleri görülür. Bindiği gibi Yunan yayılmacılığı son safhasında, Asya ve Afrika'nın sınırlarını zorlayarak, tarihte ilk kez kıtaaşırı bir boyut kazanmıştır. İskender'in Doğu Seferleri,

* Bu makale, 8-9 Mayıs 2013 tarihlerinde Bartın Üniversitesi'nce düzenlenen “Yüzyılın Sorunları ve Sosyoloji-2 Sempozyumu”nda yaptığım sunuma dayanmaktadır.

Yunan küreselleşmesinin iflası ve Yunan uygarlığının çöküşüyle sonuçlanacaktır. Bundan sonraki ikinci aşamada Roma devreye girer. Yunan yayılcılık geleneği üstüne oturan Roma İmparatorluğu, tarihte bilinen ilk büyük emperyal devlettir, küresel imparatorluktur. Roma'nın çöküşü, hem Antikçağ Batı yayılcılığının, hem de bir çağın sonu olmuştur. Batı'nın birinci küreselleşme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Küreselleşmenin bir başka uygarlık havzasında doğup hızla gelişmesinin ilk örneği ise, İslamiyetin küresel ölçekte yayılmasıdır. İslamiyetin sınırları Çin'den Endülüs'e, Orta Asya'dan İran'a, Afrika'dan Anadolu kapılarına kadar genişlemiştir. Bu sadece bir sınır genişlemesi veya bir dinin yayılması olayı değildir. Ekonomik varlıklar, değerler, teknoloji, dil, sanat-edebiyat, insan emeği vb. alan üzerinde görülmemiş derecede bir akışkanlık kazanmış ve yayılma göstermiştir. İslamiyetin küresel açılımı Doğu uygarlıkları tarihinde görülen en büyük sıçramalardan birini temsil etmektedir. Benzer bir şeyi Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da bir dünya devleti olan Osmanlı İmparatorluğu için de söyleyebiliriz. Ancak gerek İslam, gerekse Osmanlı yayılması yerkürenin bütünü üzerinde hakim olmak anlamına gelmemiş, uygarlık temelinde bir cephe saflaşmasını ortaya koymuştur.

Batı küreselleşmesinin ikinci büyük dalgası XI. yüzyılda başlayan ve yaklaşık iki yüz elli yıl süren Haçlı Seferleridir. Bu girişimler de başarısızla sonuçlanmıştır. Batı'nın yeniden bir diriliş içine girmesi ve küresel yayılcılığa girişmesi için Yeniçağ'ı beklemek gerekecektir. 1492'de başlayan coğrafi keşiflerin yeni bir çağ, Yeniçağ'ı işaretlemesi rastlantı eseri değildir. Bu dönemde önce İspanya-Portekiz egemenliği görülür. Ardından onların yerini Anglo-Amerikan yayılcılığı alır. Batı küreselleşmesinin üçüncü dalgası olarak görebileceğimiz bu süreç belki de dünya tarihinde Batı yayılcılığının en esaslı, köklü ve uzun soluklu tecrübesi olmuştur. Ancak Yeniçağ Batı küreselleşmesinin hedeflerine ulaşması çok uzun bir süreci gerektirmiştir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar tam üç yüz yıla yayılan bir süreçten bahsediyoruz. Başka deyişle Batı, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden yaklaşık bin yıl sonra, ancak XIX. yüzyılda, yeniden bir dünya egemenliğine kavuşacaktır. 1991'den sonra Batı küreselleşmesinin yeni bir safhası (dördüncü büyük dalga) açılmıştır ve genel olarak küreselleşmenin ilk somut örneği, modeli olarak algılanmaktadır. Bu algının gerçeği yansıtmadığı kanısındayız. Dolayısıyla, günümüz küreselleşmesini veya küre-yerelleşme sürecini teşhis edebilmek ve kavrayabilmek için, tarihsel bir planda ve geniş kapsamlı olarak olaya yaklaşmak gereği bulunmaktadır. Bu nedenle Batı küreselleşmesinin son dönemine ilişkin büyük iddiaların dışına çıkarak, Coğrafi Keşifler çağını bugünün bakış açısıyla yeniden değerlendirmek istiyoruz. Ancak böyle bir çabayla günümüz küreselleşmesinin daha anlaşılabilir kılınabileceğini düşünüyoruz.

Coğrafi Keşiflerden sonra Batı dünyasındaki gelişmeler iki temel eksen ve birbirini izleyen iki tarihsel dönem çerçevesinde incelenebilir. Birincisi, 1492'den

başlayıp yaklaşık 1650'lere dek süren kısa *İspanyol hakimiyeti* devresidir. (Aynı dönemde Portekiz hakimiyetinden de söz edilebilir, ancak iki sebeple, hem *İspanyol hakimiyetine* paralel bir doğrultuda gelişmesi, hem de zamanla *İspanyol hakimiyetinin* gölgesinde ve gerisinde kalması sebebiyle dönemin belirleyici aktörü olarak *İspanya'yı* görebiliriz.) *İspanya*, *Yeni Dünya'da* ve açık denizlerde, okyanuslarda bir hakimiyet kurmuştur. Başlangıç amacı farklı olsa bile, hakimiyet alanı *Eski Dünya'yı* kapsamamaktadır. Bu hakimiyet, şüphesiz ekonomik bir boyutu olmakla birlikte, daha çok siyasi niteliktedir. Batı'da daha sonra yüzyıllarda bir başka önemli gelişme, *İspanyol hakimiyetinin* son bulduğu tarihten itibaren okyanuslarda ve *Yeni Dünya'da* üstünlüğün İngiltere ve Hollanda'nın eline geçmesidir. Önceki dönemde Portekiz örneğinde görüldüğü gibi Hollanda da -bütün ekonomik başarılarına karşın- İngiltere karşısında belirleyici bir güç olamamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ise, son derece dinamik bir güç olarak, yeni bir ülke daha doğmaya başlamıştır: Amerika Birleşik Devletleri. Dolayısıyla bir *İspanyol hakimiyetini* izleyen tarihsel dönemi *İngiliz hakimiyeti* dönemi olarak ele almak mümkündür. Peşinden *Amerikan hakimiyeti* gelecektir. Bu çalışma *İspanyol hakimiyeti* devresiyle ilgilidir. Coğrafi keşiflerin ve Batı yayılcılığının sonraki devresini bu çalışmanın bir uzantısı olarak başka bir çalışmada değerlendireceğiz.

Coğrafi Keşiflerin Saikleri Nelerdi, Nasıl Başladı, Ne Yönde Gelişme Gösterdi?

Batı'nın 1492'de coğrafi keşiflere girişmesinin arkasındaki temel saik, Doğu'nun zenginlikleri üzerinde denetim kurmaktır. Bu, Antikçağ'dan, Yunan ve Roma'dan beri, Batı'nın klasikleşmiş amacıydı. Dolayısıyla hiç de yeni şey sayılmazdı. Yeni olan, Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak için izlenecek olan rotalar ve yöntemlerdi. Daha önceki çağlarda Doğu ile Batı'nın karşılaşması hep Akdeniz mihverinde olmuştu. Ancak 1453'ten sonra Akdeniz mihverli bu ilişkilerin denetimi Osmanlıların eline geçmişti. Bu nedenle Batı, Osmanlı gücüyle karşı karşıya gelmeden, oldukça sapa rotaları izleyerek, geleneksel hedefini gerçekleştirmeye yöneldi. Bu amaç, Atlas Okyanusu'na kıyısı olan iki ülkeyi öne çıkaracaktı: *İspanya* ve *Portekiz*. Bu iki ülke, temelde aynı hedefe kitlendiler, ama hedefe ulaşmak için iki ayrı yol/rota izlediler. (Yine açıklanması gereken bir konu, *İspanya* ve *Portekiz'in* coğrafi yayılmada neden farklı güzergahlar izlemiş olduklarıdır. Bu olay, iki ülke arasındaki rekabetin bir somutlaşması mıdır? Öyle olsa bile, amaç ortaktır: Batı'ya zenginlik taşımak.) *İspanya Krallığı* Atlas Okyanusu'nu aşarak Hindistan'a ulaşmak seçeneğini zorlarken, *Portekiz* başka bir rotayı, Afrika'nın güneyini dolaşarak Hindistan'a ulaşmak istedi. Hint Okyanusu'na açılan kapıya "Ümit Burnu" adının verilmesi rastlantı değildi. İki kanaldan girilen bu büyük maceranın sonunda *Portekiz -Osmanlı* direnciyle karşılaşarak- başarısız olacak, yerini başka Avrupalı güçlere bırakmak zorunda

kalacaktı. İspanya ise, Hint yolu sandığı rota üzerinde hiç de ummadığı koşullarla karşılaşacaktı. Birçok tesadüflere bağlı gelişmeler sonucu, Avrupa'yı Yeni Dünya'ya bağlayan güzergah üzerinde İspanyol hakimiyeti yükseldi.

Coğrafi keşiflerin finansmanı, bilindiği gibi, İspanya ve Portekiz'de 1492'den önce giderek güçlenmeye başlayan monarşilerce karşılandı. Bu olay da, Avrupa'daki yeni gelişmelerde öncülüğün burjuva sınıfa ait olmadığını göstermeye yeterlidir. İnisiyatif burjuvazide olmadığı gibi, aristokrasinin tüm unsurlarını kapsamamaktadır. Krallıkların dışında Katolik kilisesinin ve İtalyan gemicilerin coğrafi keşiflere öncülük ettiğini görürüz. Yeni kıtanın bulunması ve fethi sonunda Batı'ya çok geniş gümüş ve altın akımı başlamıştır. Yaklaşık elli yıl boyunca bu süreç Batı Avrupa'daki değişikliklerin kaynağını oluşturacaktır.¹ Coğrafi keşifler Batı'ya yeni olanaklar getirirken, en büyük faturayı yeni kıtanın yerli halkları ödemişlerdir. Sömürgeci İspanyol fatihler yeni dünyada karşılaştıkları üç büyük uygarlığı (Aztek, Maya, İnka) tarihe katmak bir yana, tarihte görülmemiş bir kan dökücülükle yok etmişlerdir. Gözleri altın ve gümüş hırsı ile körleşmiş sömürgeciler kıtada buldukları her türlü değerli varlığı İspanya'ya taşımışlardır.

Coğrafi keşiflere İspanya ve Portekiz'in öncülük etmesi nasıl açıklanabilir? Birçok kaynakta, Yeniçağ Avrupa'sında görülen dinamizmin başında ticaretin canlanması gösterilir. Ekonomik gelişme, Batı'nın üstünlük sağlamanın temel sebebi olarak görülür. Halbuki ticari faaliyetin genişlemesi, hatta Doğu-Batı ticaret yollarının canlanması olayına Yeniçağ öncesinde de rastlanmaktadır. Avrupa'da kıtaşırı ticari hareketlilik ilk önce Antikçağ'da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Haçlı Seferleri ile Doğu-Batı ilişkilerinin yeniden kurulmasının ertesinde de Avrupa'da panayır ve marketlerin yeniden canlılık kazandığı bilinmektedir. Ancak defalarca girilen bu seferlerin başarısız kalması ve ilişkilerde bir süreklilik sağlanamaması, Batı'nın yeni çözüm yolları aramasına yol açmıştır. 1453'te İstanbul'un fethi de bunda etkilidir. Bizans'ın çöküşü ve Osmanlı'nın yükselişi Venedik, Cenova gibi İtalyan şehirlerinin Akdeniz'deki ticari faaliyetlerini tamamen sona erdirmese bile durma noktasına getirmiştir. Öteden beri Doğu Akdeniz ticaretine çeşitli biçim ve düzeylerde de olsa hakim olan bu devletler, İstanbul'un fethi sonrasında bir tikanıklık ve kriz ortamı içine sürüklendiler. Ticaretten gelen artı-ürün ile zenginleşmeleri ciddi bir biçimde risk altına girmişti. İşte bu nedenle İtalyan gemicilerinin Akdeniz dışında ticaret, macera ve yağma peşine düşmeleri ve bu amaçla, Batı Avrupa'da deniz ticaretini harekete geçirmek üzere İspanya ve Portekiz krallıklarının hizmetine girmeye koşmaları ve yeni rota arayışlarına girişmeleri anlaşılır olmaktadır. Hem Colomb, hem de Americo Vespucci'nin İtalyan kökenli tecrübeli denizciler olduğuna burada dikkat çekelim. Tam da Batı Avrupa'da İspanya ve

¹ Konunun geniş açıklaması için, 1992 yılında Baykan Sezer öncülüğüyle düzenlenen *Amerika'nın Keşfinin 500. Yılı Toplantıları*'nın ürünü olan *500. Yılında Amerika* (Bağlam Yay, İstanbul, 1994) adlı yayına başvurulabilir.

Portekiz'in öne çıktığı bir dönemde "... Endülüs'ün öteden beri denizcilik gelenekleri bulunan Atlantik kıyılarına Cenovalı bir denizci geldi. Portekiz'de yerleşmişti, bir Portekizli bir kadınla evliydi ve İtalyan bilim adamı Toscanelli'nin bulgularına dayanan ilginç bir öneri getiriyordu; hep batıya giderek Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak. Karşılığında bazı istekleri de vardı: 'Okyanus Amirali' sanı, fethedeceği yerleri yönetme hakkı ve sağlayacağı parasal kazancın % 10'u. Kraliçe Isabel tasarıyla çok ilgilendi, yine de destek vermeden önce Kolomb'u yıllarca bekletti; niyeti ilkin Reconquista'yı tamamlamaktı. Sonunda ocak ayında Granada düştü, Ağustos başında Kolomb üç gemisiyle Palos limanından dünya tarihini değiştirecek olan upuzun, çetin yolculuğuna çıktı."²

Batı'nın içine düştüğü yoksunluk coğrafi keşiflerin başlamasında birinci derecede etkili olmuştur. Elbette amaç coğrafi keşif yapmak değil, Hindistan'a, Doğu'nun zenginliklerine ulaşmaktı -Batı uygarlığının kadim, değişmez hedefi-. Öte yandan İspanyollar, daha keşiflere atılmadan önce bir hazırlık evresinden geçmişler, herhangi bir aracıya gerek duymadan ticari faaliyeti bizzat üstlenmek istemişlerdir. Bunun yolu da, İspanya'da varlık gösteren iki unsurun, Müslümanların ve Yahudilerin devre dışı bırakılmasından geçmekteydi. Gerçekten de İspanya'daki krallıkların baskısı sonucunda Müslümanların İber yarımadasındaki varlıkları giderek sınırlanmış, Endülüs'ten geriye sadece Granada sultanlığı kalmıştı. "Kastilya ve Aragon krallıklarının birleşerek açtıkları savaş sonunda 1492'de o da düşecek, böylece Reconquista tamamlanmış olacaktı. Granada'nın alınması İspanya için büyük bir olaydı. 'Üç kültürlü İspanya' böylece alevler arasında, Engizisyon dehşetinde son buldu."³ Yine de bu muazzam tasfiye yeni bir çağın başlaması için yeterli dinamizmi sağlayamazdı. Yeniçağın başlangıcı, daha ileri bir adım atılmasını gerektiriyordu. Bu da, İspanya'nın kıta-aşırı ticaret ilişkisine bizzat soyunmasıydı. Bu ileri adım 1492'de başlayan coğrafi keşiflerde somutlaştı. Böylece Ortaçağ sona eriyor, yeni bir çağ başlıyordu. Coğrafi keşiflere İspanya'nın öncülüğü de böylece bir anlam kazanmaktadır. Bir şeye daha dikkat çekelim, İber yarımadasında İspanyol hakimiyeti "*Reconquista*", yani "*yeniden fetih*" şiarıyla kurulmuştur. Bu kavram, İspanya'nın "Müslüman işgali"nden kurtarılmasıyla bağlantılıdır. 1492'den sonra yeni kıtaya gönderilen sömürgecilerin "*conquistador*" ("*fatih*") sıfatıyla anılmaları da İstanbul'un fethinin bir rövanşı sayılabilir. Fethe karşı fetih: Herhalde bir tesa-düf eseri olmasa gerektir.

Coğrafi keşifler ve yeni kıtanın bulunuşu, sadece dünya ticaret yollarını radikal bir değiştirmekle kalmamış, geleneksel Doğu-Batı ilişkilerini de değiştirmiştir. Böylece Akdeniz eski önemini kaybediyordu. Dünya tarihinin mihveri, Atlas Okyanusu olmuştu. Bu okyanusa kıyısı olan ülkeler büyük bir dinamizm kazanacak-

² Gül Işık, *İspanya: Bir Başka Avrupa*, Metis Yay., İstanbul, 2005, s. 90-91.

³ A.g.e., s. 67.

lardır. Bu arada, Avrupa’da barutun, ateşli silahların, özellikle topun kullanılmaya başlanması ile birlikte, feodal şatolar eski önemlerini yitirmeye yüz tuttu. Derebeylik rejimi tarihe karıştı. Adem-i merkeziyetçi toplumsal örgütlenme yerine merkeziyetçi ve güçlü krallıklar geçmeye başladı. Coğrafi keşiflerden sonra zenginleşen, önceleri burjuva sınıfı değildi, mutlak gücü elinde bulunduran hükümdarlardı. Burjuvazi, bin bir güçlülük ve uzun bir süreçte güç elde edebildi. Bu sınıf, varlığını artırdıkça, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Aydınlanma hareketine, yeni bir kültüre, bilim-sanat hareketlerine öncülük edecekti.

Yeniçağ’da Avrupa’daki gelişmeleri kolonyalizm olgusundan ayrı düşünmek ve ele almak imkansızdır. Çünkü Batı, kendi dışında, tesadüfen fark ettiği yeni bir dünya sayesinde bir atılım yapma şansına sahip oldu. Kolonicilik faaliyeti Batı’nın zenginleşmesinin temelini oluşturmaktadır. Bu faaliyeti Batı lehine olmak üzere etkili bir şekilde örgütleyen güçler Avrupa’da üstün güç konumuna yükselecekti. Denizaşırı faaliyetler ve Avrupa’nın kendi iç dinamizmi ticareti patlama noktasına getirmişti. Ticaretin gelişmesinin yanı sıra, Avrupa’daki gelişmeler arasında feodal bölünmüşlükten çıkış ve merkeziyetçi mutlak monarşilere doğru bir gidiş söz konusuydu. Modern devletin de temelinde yer alan merkezi monarşiler özellikle Batı Avrupa’da, merkantilist ilişkilerin ön plana çıkıp yaygınlaştığı XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandı. Bu dönemin merkezi monarşileri arasında sıvrılan bir örnek, keşifler çağıının ve o dönemde Batı sömürgeciliğinin öncü gücü olan İspanya Krallığıdır. Feodal beylerin ekonomik alan üzerindeki hakimiyeti kalkınca, kralar feodal beyler karşısında güçlü duruma geçecekti. Artık Avrupalı kralar, ticaret vergileri ile merkeze bağlı bir ordu kurabilecek ve feodal beyleri daha sıkı denetleyebilecekti. Mutlak krallıklar, ateşli silahların savaş alanlarında kullanılmaya başlanması ve kendilerine bağlı piyade orduları kurmaya girişimleri sonrasında daha da güçlenmişlerdir. Özellikle topun kaleleri ele geçirmek için mükemmel bir silah olduğu İstanbul’un fethiyle anlaşılmıştı. Top sayesinde kalelerin arkasında saklanma avantajını yitiren feodal beyler krala bağlanmak zorunda kaldı. Böylece feodalite siyasi örgütlenmedeki yerini güçlü ve mutlakıyetçi monarşilere bırakacaktı. Merkezi krallık, tek bir despotun hiçbir sınırlamaya bağımlı olmayarak yönettiği bir rejimdir. Coğrafi keşiflerin ve kolonileşmenin getirdiği değerli madenler merkeziyetçi mutlak monarşinin dayandığı ekonomik temeli oluşturuyordu. Ulaşım olanaklarının gelişmesi ve denizaşırı imparatorlukların sahneye çıkması bu çağın, XVI. yüzyılın en temel olayıydı. XVII. yüzyıla gelindiğinde, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde monarşik sistem yapısal bir değişim geçirecekti. İngiltere’de mutlak monarşiden uzaklaşma ve daha güçlü bir parlamentoya yönelme yönünde bir eğilim ortaya çıktı. Fransa’da ise, XIV. Louis güçlü bir figür olarak ortaya çıktı. İngiltere’nin tersine, Fransa’da parlamenter gelişme daha geç ve güç olmuştur; radikal ve kanlı bir siyasal devrimi zorunlu kılmıştır. Bu aydınlanmış despotlar “Güneş Kral” vb. unvanlar taşıyorlardı. Sadece Fransız kralı XIV. Louis’nin hayatı bile dönemin özellikleri hakkında bilgi verecek niteliktedir. XVII. yüzyılda (1638-175) Fransa’da

hüküm süren XIV. Louis, 1643'te beş yaşındayken Fransız tahtına çıktı; 1661'de ülkenin yönetimini ele aldı ve 1715'te ölene kadar tam yetmiş iki yıl iktidarda kaldı. Çağdaş tarihin iktidarda en uzun süreyle iktidarda kalan monarkıdır. XVI. yüzyılda yaşanan din savaşları ve Westphalia Barışı sırasında 1648 ayaklanmaları, Almanya'yı küçük devletlere bölmüş, Fransa'ya ise belli bir üstünlük sağlamıştır. XIV. Louis, sınıflara bölünmüş bir Fransa'nın bütünleştirilmesinde tek gücün ulusal monarşi olduğuna inanmıştı.

Yeni Dünya'da Batı soygununun Avrupa'daki yansımaları sanıldığığın aksine hiç de parlak bir tablo ortaya koymamaktadır. Avrupa, yüzyıllar sürecektir. Bir siyasal kargaşa, devrimler ve şiddet evresine girecektir. Merkezîyetçi krallıkların ve merkezi otoritenin güçlenmesine tezat oluşturacak biçimde, siyasal-toplumsal kargaşa ve şiddet ortamı güçlenmiştir. Gerçekten de, Avrupa XIV ve XV. yüzyıllardan itibaren önce 100 Yıl Savaşları ve Gül Savaşları, ardından 30 Yıl Savaşları, din ve mezhep kavgaları, köylü ayaklanmaları ile sarsıldı. Bu kavgalar yüzyıllarca sürdü. Toplumsal düzenin uzun süreli çatırdaması sürerken bütün toplum kesimleri kendi aralarında bir boğuşma içine girmişti. Bu, herkesin herkesle mücadelesiydi: Gücünü yitiren aristokrasinin monarklara karşı, köylülerin toprak sahiplerine karşı, haydutların monarşik güce karşı, ticaret şehirlerinin ve burjuvazinin kendi çıkarlarını tehdit eden her türlü güce karşı, Katoliklerin Protestanlara, kilisenin günahkârlara, krallıkların krallıklara karşı... Nihayetinde bu kesintisiz mücadelelerden sonra ortaya çıkan, son derece kanlı bir tablo oldu. Bu olaylar Batı dünyasını o kadar derinden sarstı ve istikrarı yok etti ki, sonunda stabilizasyonu sağlama yönünde güçlü eğilimler belirmeye başladı. Yeni sınıfların olağanüstü bir enerjiyle sarıldıkları hümanizm ve Aydınlanma akımları bu çabanın bir somutlaşması sayılmalıdır. Bir İngiliz kolonisi olarak kurulan Kuzey Amerika'nın İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesinden başarıyla çıkması ve insan haklarına dayalı ilk anayasalı demokrasi yönetimini kurması bu açıdan bir başka önemli örnektir; gözlerin bu kıtaya çevrilmesine neden olmuştur. 1774'te George Washington, ABD'nin kurucu başkanı olduktan sonra, Avrupalı düşünürler eserlerinde "insan hakları", "özgürlük", "anayasal temsil", "ulusçuluk" fikirlerini işlemeye başladılar. Bu düşünceler, aradan çok zaman çok geçmeden, ekonomik açıdan halk sınıfları arasında büyük uçurumların olduğu Fransa'da ilk meyvelerini verdi. 1789'da Fransa'da yönetime karşı büyük ihtilâlde ekonomik yönden güçlü olan ama siyasal iktidarda hak ve yetkileri olmayan burjuva sınıfı yoksul halk kesimlerine öncülük etti. Bundan sonra Avrupa'daki bütün sosyal patlamalarda ve hareketlerde burjuva sınıfının etkisi görülecekti. Ancak daha öncesinde, bütün Batı Avrupa'da, geleneksel sınıflar içinde bir çözülme meydana geldi. Toprağa bağlı köylülük (serfler), aristokrasi, geleneksel esnaf ve zanaatkarlar vd. gerçek anlamda bir yıkımın ve çözülmenin eşiğinde bulunuyorlardı. Serflik gittikçe çözülüyor, özelliklerini yitiriyordu. Değişen ekonomik koşullar sonucunda para, yani taşınabilir servet olgusu tekrar önem kazandı. Serflerden vergi

yerine ürettikleri ürünü almayı yeğ tutan feodal beyler bu değişim karşısında zor duruma düştüler. Ticaret yoluyla mal sağlayabilmeleri için paraya ihtiyaçları vardı ve bu parayı yıllık vergi karşılığında serflere özgürlüklerini verme yoluna giderek temin etmeye çalıştılar. Bundan dolayı XV. ve XVI. yüzyıllara gelindiğinde Avrupa'nın büyük kısmında hukuki olarak olmasa da fiilî olarak serflik ortadan kalkmaya yüz tuttu. Hukuken kaldırılması ise ancak Fransız Devrimi'nden sonra gerçekleşecekti. Öte yandan, giderek güçlenen ticaret şehirleri ve bu şehirlerin ahalisi de merkezîyetçilik eğilimlerinin gelişmesi karşısında hoşnutsuz idiler. Şehirler kendi aralarında konfederasyonlar oluşturarak hem kraliyet gücünün ölçsüz nüfuzuna, hem de aşırı merkezileşme ve ulus-devletleşme sürecine karşı direnişe geçtiler. Ulus-devletleşme sürecinin Almanya, İtalya (ve İspanya) gibi bazı ülkelerde aksamaması, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar gecikmesi bu yerel ve otonom güçlerin gösterdiği direncin bir sonucudur. Birçok Batı ülkesinde Antikçağ'dan itibaren toplumda güçlü bir adem-i merkezîyetçi gelenek mevcuttu. Bookchin'in belirttiği gibi: *"Dört yüz yıl önce Batı Avrupa'da bir ulus-devlet yaratma çabaları, yalnızca kendi başına buyruk soyluların değil, özgür kentlerin, isyancı kasabaların ve başkaldıran zanaatkarların da direnişiyle karşılaştı. Avrupa mutlakîyetçiliğinin ve millîyetçiliğinin yükselişinde kritik bir dönem olan 16. yüzyıl, çığ gibi büyüyen gerçek nitelikteki köy, bölge ve kent ayaklanmalarına sahne oldu. İngiltere bile çarpıcı nitelikteki köy ayaklanmalarından payını aldı."*⁴

Yeni gelişmeler, Batı Avrupa'dan başlayarak, feodalizm veya derebeylik düzeni adı verilen toplumsal düzeni örgütlenmenin -en azından belirli kurumlarının- tedrici bir biçimde çatırdamasına yol açtı. Toprak sistemi kökünden sarsılıyordu. Bunun sonucu olarak köylü ayaklanmaları görüldü. Serflikin ortadan kalkmasının toplumda derin etkileri oldu. Kırlar, araziler boşaldı, göç hareketleri ve kentte nüfus yoğunlaşmaları başladı. Yeni kıtaya yönelen kolonizasyon hareketleri de nüfusun belli bir bölümünün -en yoksul, en sefil, işsiz-gücsüz takımının- transferini sağladı. Aristokrasi de bu gelişmelerden payını aldı. Toprağın artı-değer üretmemesinden dolayı bir bölümü hızla yoksullaştılar. Yeni düzene ayak uyduramayanlar hukuk dışı işlere giriştiler. Eski usullerle yapılan zanaatın gerilemesi de lonca örgütlenmesinin çözülmesini doğurdu. Toplumda yepyeni bağıklık mekanizmaları ve daha önce görülmemiş hiyerarşiler oluşuyordu. Başka deyişle, feodal Ortaçağ'a damgasını vuran merkezi otorite yokluğu ve aşırı yerellik Yeniçağ'da yerini her alanda, özellikle de siyasi alanda güçlü bir merkezileşme eğilimine bıraktı. Monarşiler giderek güçlenip hukuki otoritelerini zor yöntemleriyle kurmaya girişirlerken (çok kan akacaktı), feodal ekonominin otarşik, "kendi kendine yeterlilik" ilkesinin yerine, okyanus-aşırı maddelere bağımlılık ve ülkeler arası ticari faaliyet geçti. Bu

⁴ Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Burak Özyalçın, İstanbul, 1999, s. 216.

gelişmeye rağmen Avrupa ekonomisinin ve toplumsal yaşamının bir bütünleşmeye doğru gitmesi önünde büyük engeller vardı. Sadece ekonomik canlanmayla ekonomik dengelerin değişmesi değil, aynı zamanda -belki de daha önemlisi- siyasi iktidarın merkezileşmesi de feodalizmin yıkılmasının dinamik koşullarını hazırladı.

Sonuç Yerine

Ana hatlarıyla ele almaya çalıştığımız Yeniçağ gelişmeleri sonunda karşımıza çıkan önemli bir değişiklik, İspanyol hakimiyetinin sona ermesidir. İspanya'nın Manş denizini aşarak İngiltere'yi istila etme planı 1588'de "*Yenilmez Armada*"nın müthiş bozgunuyla noktalanmıştır. İspanya'nın açtığı boşluğu hızla diğer Avrupalı güçler, başta Hollanda, İngiltere ve Fransa, dolduracaklardır. Yeni dönemde özellikle İngiltere, yeni kıtada uygulamaya başladığı farklı (klasik talancılığa dayalı olmak yerine üretim odaklı) sömürgeci yöntemlerle Batı'nın XIX. yüzyılda elde edeceği dünya egemenliğine giden yolun taşlarını döşedi. Yeniçağ'da Batı, olağanüstü olanaklara kavuşmasına rağmen, elindeki güç ve üstünlüğü bir dünya egemenliğine dönüştürme başarısını XIX. yüzyıla kadar gösterememiştir. Şunu da eklemek gerekir ki, XIX. yüzyılda Yeni Dünya'da İspanyol hakimiyet alanının ve ilişkiler sisteminin büyük bir bölümünün üstüne yerleşen gücün ABD olması, günümüz dünyasını anlamak için de temel bir veri oluşturmaktadır.

Yeniçağ'ın öncü güçleri olan İspanya ve Portekiz'in Batı'daki yaklaşık yüz yıllık hakimiyetleri son bulduktan sonra bu ülkeler hızla Avrupa'nın taşrası, kırsalı haline gelmişlerdir. Sömürgeciliğin getirdiği ihtişam yerini derin bir yıkım ve umutsuzluğa bırakacaktır. Bu iki ülke, yeni kıtanın bulunuşuyla elde ettikleri zenginlikleri değerlendirme başarısı gösteremedikleri için çöküntüye uğramışlardır. Buna karşılık, XVI. koşullarının getirdiği onca olumsuz koşullara rağmen Osmanlılar Akdeniz havzasında ve Avrupa'da sayılır güçlerden biri olmayı sürdürmüşler, XIX. yüzyıla kadar da üstünlüklerini korumuşlardır. Osmanlı faktörü hesaba katılmaksızın, dünya tarihinin geç Ortaçağ, Yeniçağ ve Yakınçağ devrelerinin yeterince açıklığa kavuşamayacağı bir gerçektir. Eğer dünya tarihinin bu safhası Batı'nın tarihi gelişmesinin dışında, Batı-merkezcilikten uzak kavranmaya çalışılmazsa, XVI. yüzyılda Osmanlı'yı Kuzey Afrika'ya doğru genişlemeye sevk eden sebepler, Mısır'ın ele geçirilmesi, imparatorluğun yayılmasının son sınırlarına ulaşması, Piri Reis'in Hind denizinde Portekiz gemilerini kovalaması vb. gibi olaylar gereği gibi anlaşılamaz. Mehmet Genç'in belirttiği gibi, Osmanlılar son derece zeki ve pratik insanlardı, İspanyol yayılmacılığının olumsuz sonuçlarına karşı akıllıca çözümler üretmeye çalıştılar. Elbette getirdikleri çözüm öncelikle siyasi nitelikteydi. Ama ekonomik yönden de yaratıcı çözümler geliştirmeyi başardılar. Buldukları yöntem, Avrupa'da merkantilist politikalar revaçta iken, bu politikaların tam zıddı sayılabilecek "açık kapı" politikası izlemeleridir. Batı Avrupa ülkeleri ihracat öncelikli iktisat politikaları güderken, Osmanlılar bir dizi kapitülasyon uygulamasına geç-

rek ithalat öncelikli bir iktisat politikası göttüler. Osmanlı, dünyadaki gelişmelerin gerisinde kalmak istemiyordu. Sonuçta, Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda durağan hale gelen Akdeniz limanlarına hiç olmazsa İngiliz ve Hollandalı tüccarı çekmeyi başardı ve böylece İspanyol hakimiyetinin çözülüşünde rol oynadı.

Yeniçağ ve sonrasında İspanyol- İngiliz-Amerikan tecrübesinden çıkarabileceğimiz bir başka sonuç da, bu güçlerin modern Avrupa'nın kuruluşunda başat rol oynamasına karşılık, Avrupa'nın yükselişine, üstünlük kazanmasına ilişkin getirilen klasik açıklamaların yetersizliğidir. Ne Marx'ın sınıf temelli tarihsel modeli, ne Weber'in Reformasyon odaklı açıklaması, ne Sombart'ın Yahudilik ile kapitalizm arasında kurduğu açıklama çabası, ne de Braudel'in Akdeniz ilişkiler sistemine bağlı tarih yazımı Avrupa'daki gelişmeleri en geniş boyutuyla anlamamıza izin vermektedir. Wallerstein'ın kapitalist dünya sisteminin kuruluşu açısından getirdiği merkez-çevre yaklaşımının birtakım zaafı ciddi barındırdığını da burada eklemeliyiz. Bütün bu açıklama modelleri, yeryüzündeki gelişmeleri ya Avrupa-merkezci ya da Amerikan-merkezci, dolayısıyla sonuçta Batı-merkezci bir bakış açısıyla ele alan, sömürgecilik ve soykırım boyutunu özellikle ihmal eden, İslam dünyası ve Osmanlı faktörünü dışlayan kısmi açıklamalardır. Halbuki Avrupa'daki bütün gelişmeler ve ele geçirilen yeni olanaklar Batı dışı dünyanın hammadde kaynakları ve emek talanından, yeni kıtanın dört bir köşesinde oluk oluk akıtılan kandan, en aşağılık şartlarda zoraki çalıştırılan Afrikalı kölenin karın tokluğuna akıtılan terinden, misyonerlik faaliyetlerinden, papalık otoritesinin yeni kıtayı sömürgeci haydutlar için parselleme yetkisini kendisinde bulan gücünden vb. bağımsız ele alınamaz. XVI. yüzyıl sonrasında Batı'daki gelişmelerin ve XIX. yüzyılda dünya egemenliğine dönüşen Batı üstünlüğünün en geniş kapsamlı açıklamasını, "dünya tarihinin birliği ve tekliği" ilkesini çıkış noktası alan ve tarihsel gelişmeyi Doğu-Batı ilişkileri / çatışması perspektifinden okuyan Baykan Sezer sosyolojisi temsil etmektedir.